
Зоран Јоксимовић

СПОРОВИ ОКО МЕЂА НЕКИХ ТАМНАВСКИХ СЕЛА У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА

После Другог српског устанка, за време прве владавине кнеза Милоша Обреновића, почеле су се водити разне кривичне и грађанске парнице. Међу грађанским најчешће су биле парнице око власништва над земљом. Парничили су се између себе Турци спахије, устаничке старешине, сељаци због крчевина и премеђивања; било је парница између сељака и њихових старешина, између сељака и манастира чију су земљу они обрађивали или су на њој живели. Изгледа да је ипак било највише спорова села око сеоских међа.

Све ове спорове у почетку су решавали кнежински и нахијски кнежеви, а касније и редовни судови. Међутим, парничари су се најчешће прво тужбом обраћали непосредно кнезу Милошу, али је он те тужбе, са детаљним упутствима како да се поступи, слао надлежним судовима на решавање.

Из докумената о споровима око међа после Другог српског устанка, види се да су многи од њих почињани и решавани још у претходним, 18. веку, за време турске владавине, али се исто тако види да странке у спору ни тада ни касније нису увек признавале донета решења и пресуде, па су после извесног времена поново започињале теранције о синору.¹ Спорови су се толико били намножили да је кнез Милош морао два пута да интервенише како би их сузбио. Први пут кнез је интервенисао 13. јула и 12. септембра 1822. године, наиме, жалио се "алај-бегу на исправљање граница међу појединим 'залудним спахијама', граница које су још пре педесет

1 Мање познате речи у овом тексту су: *анта* – хумка као земљишна међа; *бобија* – брдо, главица, гомила, хрпа, старо гробље; *ватача* – летва, мотка дуга 2 метра; *жировница* – текста за жирење свиња у храстовој шуми; *јалака* – дугачак прокоп, ров ископан у земљи за одвођење воде; *кик* – врх; *плуг* – мера за земљу, прерачуната двојачко: као 0,365 ха и 0,575 ха; *посулити* – помирити, поравнати; *сенет* – исправа, потврда, документ; *синор* – међа, граница; *терба* – парница, свађа; *удут (худут)* – међа, граница; *унка* – брежуљак; *ушет (хушет)* – судска одлука, пресуда.

година напуштене”.² Други пут је кнез Милош 18. јула 1835. године заповедио: ”Његова светлост милостивејшиј господар и књаз наш желећи укинути честе тербе око синора сеоски, изволео је височајше решити да сви синори свију обштестава остану онако као што су досад били и да се од сад ни једно обштество и ни једно лице не усуди кому му драго било капетану и исправничеству, било већој власти досађивати, тужећи се на обстојећи сада синор, но ови једанпут за свагда да остану као што су се сад наши...”³

Према протоколу кнеза Милоша Обреновића, само за нешто више од годину дана (1. август 1824 – 14. септембар 1825) вођено је 17 спорова око међа.⁴ У Београдској нахији вођен је између 1819. и 1839. године 21 спор око сеоских међа.⁵ Објављујући архивску грађу о Ваљевској нахији, Обрад Гавриловић⁶ и др Бранко Перуничкић⁷ презентирали су и документа о споровима за разграничавање сеоских атара. Истражујући у Архиву Србије и Међуопштинском историјском архиву Ваљева (Фонд Окружног суда Ваљево), пронашли смо и многа друга документа о споровима између села око синора, међа, старих и нових крчевина, због ”оног парчета земље”; документа о вођењу многобројних терби ”имајућих о синору”, теранција ”од толико времена”; тужбе и жалбе да су суседи ”преступили”, ”премеђили”; документа о стварању државних и других комисија да стање ”провиде” на терену, на лицу места; о узимању ”страни кметова” и ”стари људи” да би ”собом посведочили”, на речено се заклели по закону, пред свештеником и на јеванђељу – све да би се некако промеђило, ”просинорило” и ”пресинорило”, да би се ”терајућа села” некако ”посулила”.

Спорови се продужују и после изганства кнеза Милоша из Србије, за време прве владавине његовог сина кнеза Михаила Обреновића и за владавине кнеза Александра Карађорђевића, дакле, до краја педесетих година протеклог века, док каснији период нисмо истраживали у ваљевском архиву.

Међу многобројним споровима села око међусобних међа и делова атара као да је, после српских устанака, најстарији онај који су 1818. године водиле спахије Докмира и Бабине Луке.⁸ Због границе или ”због земље међу њима лежеће” воде се, касније, и многи други спорови у разним крајевима Ваљевске нахије: спор Баталага и Тулара;⁹ Попучке и Белошевац терали су се 1835. године;¹⁰ а исте године теранцију због

2 Мих. Гавриловић: *Милош Обреновић*, II, с. 369

3 Др Бранко Перуничкић: *Београдски суд 1819-1839*, с. 634

4 Василије Крстић – Никола Петровић: *Протокол кнеза Милоша Обреновића 1824 – 1825*. САНУ, 1973.

5 Б. Перуничкић: *Београдски суд 1819 – 1839*, Историјски архив Београда, 1964.

6 Обрад Гавриловић: *Ваљевски окружни суд 1815 – 1865*, САНУ, 1973.

7 Др Бранко Перуничкић: *Град Ваљево и његово управно подручје 1815 – 1915*, Историјски архив Ваљева, 1973.

8 Архив Србије, Збирка Мите Петровића – 758 (АС, ЗМП)

9 АС, ЗМП – 851

10 АС, ЗМП – 2321 и 4736

синора имали су Горњи Лајковац и Брежђе;¹¹ следеће 1836. године око синора се терају Козличић и Забрдица;¹² Пауне и Робаје дуго воде спор око неких делова свог атара 1837. године;¹³ Слатина и Близоње суде се око парлога виноградског 1839. године,¹⁴ а Калиновац и Новаци добијају пресуду "да међа онуда остане куда је по сообштенем уцету пред 52 године била, као што је и бившиј књаз Милош потврдио;¹⁵ размирице су око неке граничне земље имали Совљак и Трлић 1839. године,¹⁶ док је идуће године, 24. септембра, пресудом Окружног суда утврђена међа између Звиздара и Совљака;¹⁷ од 1. маја 1839. до 28. маја 1841. споре се око делова дивчибарског атара село Крчмар из Ваљевског окружија и село Росићи из Ужичког окружија;¹⁸ посавска села Бело Поље, Забрежје, Рвати и варошица Палез тужакају се због земљишног синора 1848. године,¹⁹ а седам година касније овај спор још траје, само сада без Забрежја;²⁰ тамнавско село Бањани и посавско село Дрен у спору су око међе 1850. године,²¹ Црвена Јабука и Шарбане 1852. године,²² а Лајковац (село) и Јабучје утврђују своје међе 1853. године...²³

Судећи по пронађеним документима, готово је сигурно да је по броју спорова са суседним селима око атарских међа, као и по дужини трајања, често и по драматичности тих спорова међу првима тамнавско село Брезовица и њени житељи. У времену између 1747. и 1844. године, Брезовица се спорила са Врелом, Калиновцем и Трлићем, с којима има најдуже границе.

Међу између Брезовице и Врела успоставио је, на основу изјава сведока, кнез тамнавски Вићентије Брдаровић. Он је у новембру 1825. године оверио својим печатом "контракт и утвржденије" којим се даје на знање "сваком правом суду и високој власти како ми долуподписати кметови изишли смо на провиденије с кнезом Вићентијем за распру врељанску и брезовачку које су завадили јесу о куту с прам Брезовице". Кметови Леонтије Јанковић из Лукавца, Раваило Мијаиловић из Трлића, Никола Јефремовић из Баталага и Ранко Пантелић из Вуконе, с кнезом Брдаревићем на челу, утврдили су да је међа између Брезовице и Врела: "Перво, из вира Адамовићева на Кленовици право затесима летошњим у грм четвороструки, а из грма четвороструког у грм кнежев, де је кнез седио, пак из грма

11 АС, Српски општенародни суд – 925

12 О. Гавриловић, *Ваљевски суд*, с. 84

13 Б. Перуничкић, *Град Ваљево*, с. 385 – 392

14 О. Гавриловић, н. д., с. 144

15 Исто, с. 147-148

16 Међуопштински историјски архив Ваљево, Фонд Окружног суда Ваљево – 435, 29. XI 1839 (МИАВ, ОСВ)

17 МИАВ, Протокол Окружног суда Ваљево за 1840. годину

18 Перуничкић, *Град Ваљево*, с. 477-486

19 АС, Поклони и откупи – 122/3

20 Перуничкић, н. д., с. 717-721

21 МИАВ, ОСВ Ф III – 179/850

22 МИАВ ОСВ Ф II – 75/852

23 МИАВ, ОСВ Ф XXIX – 942/853

кнежева у јабуку Совранину, а из јабуке Совранине у мелнати грм, а из мелнатога грма у криву липу на Кленовици, пак све Кленовицом управо Калиновцу у перило”. Парничарима су о новоутврђеној граници дата ”два једино гласна писма бољег веровања, и престаше обе стране и пољубише се пред нама”. У име Врела потписани су Ђукан Павловић, Саватија Ђурђевић, Никола Павловић ”и прочи сви кметови врељански”, а у име Брезовице Кузман Саватић, Никола Теодоровић, Марко Петронијевић, Јовица Теодоровић ”и прочи сви кметови брезовачки”.²⁴

Нови спор око брезовачко-врељанске границе поведен је после 17 година. У мају 1842. године начелник среза тамнавског извештава да је ”с долепотписаним кметовима изашао на лице тербе Врељанаца и Брезовичана имајуће о синору” и утврдио да постоје ”две белеге између њиови села”. Једна је ”гди је четвороструки грм, докле Брезовичани гоне да је њино, као што и писмена њина о томе имајуће гласе”, а друге пак ”неке белеге (затеси) на грмовима имаду од четворострукога грма преко идући Брезовици 28 фати ближе, докле Врељанци гоне да је њино, који су донде и заградили”. Начелник констатује: ако је граничник четвороструки грм, како писани докуменат показује, онда су ”Врељанци 28 фати шуме брезовачке приватили”. Ипак, он каже да се није могло доказати ”које су праве белеге”, јер ниједан кмет ”који се у наведеном писмену гласи” није више у животу, зато обе стране упућује вишој власти ”на даљи званични поступак”. Са начелником су на извиђању били кметови Марко Антонијевић из Вуконе, Живан Антонијевић из Калиновца, Тривун Младеновић из Бањана, Максим Миловановић из Кожуара и Петар Марковић из Совљака.²⁵ Не знамо како се овај спор завршио.

Знамо, међутим, како се завршила терба око синора између Брезовчана и Калиновчана од половине јуна до крај октобра 1832. године. Суд народни српски пише, 12. јулија 1832. из Крагујевца, Славном суду Нахије ваљевске да испита наводе из тужбе Калиновчана ”с Брезовчанима због земље међу њима лежеће терајући се”. Наиме, Калиновчани су се жалили да им Брезовчани одузимају земљу која се до авлија њихових налази ”и да они, ако би им се она одузела, не би могли без ње живити, већ да би морали селити се”. Иако ”ми истина синоре старе кварити и нарушавати нисмо у намеренији”, Суд народни српски налаже да се утврди да ли је то истина. У сагласности са капетаном Пајом Симеуновићем, извиђање су извршили кметови Леонтије Јанковић из Лукавца, Манојло Дамјановић из Докмира, Сима Јанковић и Јанко Марковић из Совљака, Милисав Мијаиловић из Бањана, Бранко Глишић из Тулара, Петроније Николић и Маринко Дмитровић из Новака, Лаза Буљукбаша, Милутин Степановић и Иван Петрић из Трлића, Марко Антонијевић из Вуконе, Маринко Павловић из Врела, Дамјан Мићиновац из Вукићевице, Максим Бердаревић из Кожувара, Петар Крња и Ранко Догићевић из Звиздара. Они су утврдили да је, по раније

24 МИАВ, ОСВ – 219, 26. IV 1842.

25 Исто

утврђеним границама, земља брезовачка, али и да је иста земља близу авлија калиновачких. Извештен о овоме, Суд народни српски 25. августа 1832. потврђује старе границе између ових села, с тим да своје старе земље, по "синору на грунту Брезовичана остале, Калиновчани уживати могу", као и оне које им Брезовчани "својевољно уступају".²⁶

Непуна два месеца касније, Калиновчани оду у Шабац и напишу нову тужбу против Брезовчана, сада се обраћајући директно кнезу Милошу Обреновићу. Из ове тужбе видимо да се овај спор води још од 1786. године: "Пређе две године, него што ће немачка крајина почети, завади се између себе село Калиновац и село Брезовица Наије ваљевске због атара и обадва представе тужбу онда владајућој области. По заповести, дакле, ондашње власти изађу Ашко из Бањана, Јаков из Брезовице и Милош из Трлића и промеђе, на које онда обадва села драговољно престану и тако трајало до времена кад је Мустаф-паша владати почео. Кад је овај владати почео, подигну се опет Брезовчани на Калиновац, тако да се опет терати и власти јављати морало. Мустафа-паша, дакле, пошаље свог комесара да ствар извиди и како за право нађе, учини. Кад дође Мустаф-пашин комисар позове кнеза Алексу, брата господара Јакова, с којим у договору за право нађу, па кроз сред наших авлија промеђе и сва готово земља нашега села, на страни села Брезовице остану; ту људи од обадва села догодили се. Но с том међом наше село Калиновац не буде контено и задовољно но опет у завади и свађи остане и то је од Тројица до Велике госпође тако трајало и било. О Великој госпођи промени се суд Мустаф-пашин, јер он буде убијен, а по смрти његовој у сваком селу постану аге и они судити почну." Из тужбе се даље разуме да аге нису признале Мустаф-пашине и кнез-Алексине границе, него вратили старе. То је трајало до 1829. године, за које време су Калиновчани крчењем прибавили и нове парцеле. Тад се побуне Брезовчани тражећи међу "докле је Мустаф-паша са кнезом Алексом промеђио". Парница је трајала, као што смо видели, до августа 1832. пресудом у корист Калиновчана. Како се Брезовчани не пристају на ту пресуду, Калиновац моли кнеза Милоша да пошаље своје људе "да се ова ствар, која цело село угњетава, извидила и пресудила". Тужба је написана у Шапцу, 15. октобра 1832. године.

Десет дана касније, председник Окружног суда у Ваљеву, Јефрем Ненадовић, заједно с кнежевим буљубашом Антонијем Пећанином отишао је у Калиновац, где "по предписаној инструкцији од ваше светлости јесмо потребовали старе, честне и богобојазљиве кметове из оближњи села, који знаду старе њиове међе грунтова". Али пошто се "нису могли такви кметови наћи", постигнуто је "писменоје согласје" у којем се каже да су оба села учинила "доброволније разделеније међу грунтова измежду оба терајућа села". Утврђена је граница која иде "од реке Тамнаве с кривине на дебели затесани грм у ћошку њиве Николе Адамовића из Брезо-

вице, на грм кроз крчевине Марка Јовановића и Николе Адамовића, на троструки грм, од овога путем на којему јесу затесани грмови, на Килави грм, мимо ограду Марка Јовановића на дебели грм до сокака, сокаком до церића у њиви Адамовића, а од овога управ на грм код Језера, на дивљаку, а од ове управ на две јабуке у њиви Петра Ристића, на дебели грм у ливади Ристића, у три грма на реду затесани до у грм над водом реке Кленовице". Обе стране су се пред кнежевим изасланицима, одабраним кметовима, сведоцима из оближњих села и пред протојерејом Степаном Протићем из Совљака на јевађељу заклели не само да ће се држати добровољно утврђене међе него и да њихови потомци буду проклети уколико се усуде "нарушити више сказане међе", а осим тога да их стигне и строга казна "управитељствене земске власти". Согласије је написано и потписано у Калиновцу, 25. октобра 1832. године. У име Брезовице потписали су га "кмет Кузман Саватић, Недељко Поповић, Дамјан Весић, Марко Петронијевић, Срећко Адамовић, Иван Адамовић" а у име Калиновца "кмет Живан Антонијевић, Глиша Савић, Марко Јовановић, Која Ристивојевић, Максим Јуришић, Митар Јовановић, Радован Милисављевић". Као сведоци били су капетан Паја Сименуовић, протојереј Стефан Протић из Совљака, кмет Маринко Павловић из Врела, кмет Леонтије Јанковић из Лукавца, буљукбаша Лаза Јовановић из Трлића, кмет Маринко Дмитровић из Новака, кмет Сима Јанковић из Совљака и кмет Бранко Глишић из Тулара".²⁷

Нисмо пронаши документа која би говорила да је ово "согласије" икада касније прекршавано.

Најдуже је, међутим, трајала парница око међа између Брезовице и Трлића. Продужавала се, с већим или мањим прекидима, скоро стотину година, што потврђују пронађени документи. Један од њих је превод турског сенета о удуту између ова два села. Разграничење је извршено "по турском тариву 1162. године", тј. 1747. године. Сенет почиње: "На ову је руку извиђен удут у Смедеревском санцаку у Ваљевској нахији, тј. новачки, брезовачки и трлићки". Даље сазнајемо да "трлићки сељаци удут заинћарише... међу та два села", да су по заповести санчачке власти на лице места изашли брезовачки спахија Ибраим и трлићки спахија Заим, а по заповести "од шеријата суда Ибрам-ага Ћатић послат и који но као намесник мусалин-аге учињен". Али спахијама "на удуту бити забрањено им буде". Није се веровало ни сељацима "ова два села", него су сведочили Ненад Панић из Врела, Никола Милићевић из Бањана и Матија Ивановић из Новака, а "међили су из касабе Сокола Амет Ибричевић и Усеин Алибеговић" и утврдили да између Брезовице и Трлића "удут јест од трију бобија кнежевием потоком до под брдо, и оданде испод брда у затесану липу, а одавде у кик до Совљака". Констатује се да "напоменути удут право просече се" и строго наређује "више да свада се не чини, и о томе примишљеније да се заостави, и да нема разговора више противу ове наредбе

која је свршена и добро учињена”. На крају, испод већ наведене године а без ближег датума, стоји да је ”овај уцет написао из Ваљева кадија Али Ефендија”.²⁸

Тако је овом пресудом утврђено да је брезовачки атар све до брда, али ће Трлићани пресуду кршити, што је изазивало нове спорове о којима имамо податке тек из времена после Другог српског устанка, после 1819. године. У једном брезовачком ”прошенију” читамо:

”У оно време, када је почивши кнез г. Вићентије Брдар надзираније на страни овој имао, искало је било обштество соседног села, зовомо Трлић, да ми градине наше од брда мало измакнемо, те да им тако пут проласку с колима отворимо. Ово ми њима, по заповести поменутог г. Вићентије Брдара, учинимо. Не прође по овоме дуго времена, а Трлићани почну тражити и земљу да од нас одузму, која је наша од старине... Том приликом изаслан буде г. Матеј Ненадовић, члан високославног Совета, по налогу Његовог Сијатељства Председатеља високославног Совета, Генерал-мајора Господара Јефрема Обреновића, и онда пресуђено буде да ми Трлићанима пут оставимо толико широк како се два воза мимоићи могу. И ово смо ми поменутом селу учинили даније. Е по овом на једну годину дана тражили су они опет судом да нам земљу нашу одузму, но славни их Суд Окружија ваљевског због тога одбије, што је та ствар једанпут већ решена, и онда оду вишој власти у Крагујевац, од куда комисија г. Ранко Мајсторовић, сада член Совета, изиђе и 90 ватача од наше им земље одцепи. Пресуда ова чинила нам се крива, и будемо на њој незадовољни...”²⁹

У наведеној пресуди Јефрема Обреновића било је одређено да једно парче земље ”заједнички за обадва села испуст остане” и ”да ниједна страна не би се усудила заграђивати нити пак зиратити”. Брезовчани су ипак ову земљу и заграђивали и засејавали. Кад су се Трлићани на ово пожалили, Јефрему Обреновићу је ”зачудо било како би се њиова пресуда преступила и стане Трлићане угонити у лаж”, а ту се нашао и ”Господин Прота Ненадовић” који ”засведочи да је лаж, да Брезовчани не ограђују, нити смеду”. Ипак Трлићани ”стану Господару Јефрему у против у њиове главе ако Брезовчани не буду оградили и кукурузе посејали”. Не проверавајући стање на лицу места, Јефрем је наредио да се Трлићани истуку пред конаком у Ваљеву у присуству кнеза Михајла Дубнице. Чувши за ово, Брезовчани су одмах своје ограде баталили и пустили стоку да уништи кукуруз, изговарајући се пред капетаном Симеуновићем, који о овоме извештава 18. маја 1833. године, ”да је велика вода ударила те однела па нису имали шта окопавати већ батале”. Покушаји помирења нису успели, па је капетан Паја Симеуновић, по наредби више власти, 19. јуна 1833, скупио ”свидетеље” који хоће ”засведочити о теранцији Брезовице и

28 МИАВ, ОСВ Ф III – 244/844. (Документ је преведен са турског и превод оверен у Суду окружија ваљевског 27. јуна 1839. године)

29 Исто

Трлића, како међу њима стоји распра о којој оће да терају до највеће власти". Трлићани су имали 16 а Брезовчани 25 сведока који су не само из ваљевске него и из шабачке и београдске нахије.

Трлићки сведоци били су из Ситарница, Доње Буковице, Бајевца, Близоња, Миокуса, Борка, Паљува, Горње Буковице, Тврдојевца, Гвозденовића, Калиновца, Котешнице и Бранковине. Они су рекли да знају или да су чули "да је међа трлићка до Радичевице и ноде је погинуо Радич и закопат на међи и оба села платила крмнину",³⁰ "до Радичева камена па управо у масло браћену букву па у Црну бару, па управо на намастир,³¹ па на брдо у тромеђу границу, "да је жирио свиње после немачке крајине и даво жировницу трлићкоме спаији", да је матори Гаврел из Брезовице говорио где је "белиг Радичев донде је међа права брезовичка и трлићка" итд.

Брезовачки пак сведоци били су из Скупљена, Прова, Јазовника, Крнула, Сувог Села, Свилеуве, Звиздара, Ваљева, Бањана, Влашчића, Совљака и Новака. Њихова сведочења су на истоветан начин забележена: да су на опарниченом простору жирили свиње, пре и после немачке крајине (Кочина крајина – З. Ј.), да су увек жировницу давали брезовачком спахији, то јест да је раван брезовачка а брдо (страна) трлићко.³²

Спор је, међутим, ишао до кнеза Милоша, који је предмет вратио председнику ваљевског суда Јефрему Ненадовићу са налогом да све испита и кнеза обавести. Ненадовићу је овај налог упућен 2. августа, а он је одговорио 13. августа 1833. Он је, вели, скупио сведоке "на место тербе" и поново их испитао. Једанаест трлићких сведока заклело се по закону, пред протом Степаном Протићем из Совљака, да је "само по њиовим чувења од другиј разни лица" "реком Радичевицом међа", да су оба "села платила крвнину за убитога Радича", и да је спорна "њива од старине била Станисављева". Брезовачки сведоци нису хтели да "оповергну то са заклетвом". А пошто су му заклетви сведоци лично показали "свако место и реку границу међа" Јефрем Ненадовић је утврдио да међа између Брезовице и Трлића иде "од уплетенога бреста с буквом с реке Суваје од тромеђе новачке, трлићке и брезовачке путем на појасати грм, од три ступа букве код изваљеног грма на путу, ниже баре од куда изстиче река Радичевица, низ ову реку на Моклине, на Црну бару и до у вр Укалице старог воденичишта совљачкога и брезовачкога Милована Мандића, Весе Росића и Радована Мандића, код којег воденичишта састају се три међе: совљачка, брезовачка и трлићка". Напомиње се да "често поменута река Радичевица на неким местима протоком њезиним нема ни једне капље воде" и да су новом границом "на припадајућем грунту Трлићаном" остала отцепљена брезовачка имања "Срећка Стефановића 5 дана орања код Оцаке с леве стране, сиротâ почившега попа Николе Стефановића 10 дана орања у

30 Турци су крвнину наплаћивали од житеља места на чијем је подручју неко убијен

31 Манастир Новаци

32 МИАВ, ОСВ – 172, 22.VI 1833.

Кућеринама с воћњаком, Стефана Вићентића 3 дана орања и Паје Милосављевића 2 дана орања. Ове њиве јесу они искрчили о којима сведоче и сами Трлићани”. Брезовчани моле кнеза Милоша, пише Јефрем Ненадовић, за дозволу да могу ”сказане њиве, као собствене своје крчевине зиратити, а десетак да дају у Трлић. И они обавезују се да више ни један корак нећеју преступити усудити се прикривати”.³³

Из докумената насталих три године касније сазнајемо да је кнез Милош издао ”светлоје решеније” о граници између Брезовице и Трлића. Ипак, Брезовчани се с овим нису мирили, па су Трлићанима ”много квара чинили, и ограду под брдом разваљивали”, а 10. октобра 1836. године ноћу они на Трлићкој кошари ”сва 4 дирека ћошетна пресеку”. Капетан среза тамнавског извештава да може ”и убиство се догодити измежду њи”. Одмах је ”матори Срећко Стефановић казао да је он прид вече дошо и дирече исеко”, да су говорили ”више поменути Срећко, Иван Стефановић, Павле Црни зову га и Паја Милосављевић да ће ду сваки убити по једног Трлићанина или по два пак онај пут да би и својим животом платили, нити они више за свој живот смисл имаду”. Власт је сву четворицу ставила у ваљевски затвор. Одмах се ”њиов кмет Кузман Саватић и сви прочи сељаци” заложили да ухапшени буду пуштени.³⁴

Другог маја 1839. све је почело наново. Тог дана Брезовчани шаљу ”понизнејше прошеније” Високославном Совету књажевства Србског, у којем, између осталог први пут наводе да се ”сенетима фамилије Арем Бега Мукића из Сокола, бившег спахије нашег означава” да је ”међа ова наша до брда међу ова два села више од 90 година била”. Брезовчани моле да непристрасна комисија утврди да је земља њихова и да им се ”натраг даде, што с друге стране села никакве земље за уживљење немамо, и тако нам је речена земља највећа подпора нашег уживљења”. Почела је преписка између Окружног суда, Апелационог суда и Министарства правосуђа, која је резултирала поновним испитивањем 33 брезовачка и 11 трлићких сведока. Трлићани почетком 1840. године и касније илегално секу и руше ”шуму у терби стојећу”, па је и окружни начелник путовао у трлић и наредио да не смеду спорну шуму рушити. Брезовчани су се 29. октобра 1840. молбом обратили и новом кнезу Михаилу Обреновићу наводећи, уз старе аргументе, да су неки трлићки сведоци потплаћени да лажно за међу сведоче.

Суд окружија ваљевског (председник Јовица Милутиновић, чланови: Гаја Дабић, Ђука Марковић и Петар Јокић) изрекао је коначну пресуду о међи између Брезовице и Трлића 9. децембра 1840. године. ”Узевши Суд овај у рассмотреније све предизложено иследование о терби Брезовчана и Трлићана за међу, видио је да се цела она клони на ползу Брезовчана”. Суд је суптилно анализовао сву релевантну документацију, посебно изјаве сведока на основу којих је Трлићанима ранијим пресудама досуђивана

33 АС, КК IX – 412; Перуничих, н. д., с. 250-251

34 МИАВ, ОСВ, 27. X 1836.

земља Брезовчана. На крају ”Суд овај наоди да није основано постављена међа Радичевицом по чему узевши највише призреније на Сенет турскиј као основаниј и закониј Акт, пресуђује, да међа буде куда сенет исти турски сушчествујушчиј од 93 год. од када нико од сведока обеју страна не памти, гласи, и то белегама од трију бобија Кнежевијем потоком до под брдо, па оданде испод брда у забележену липу, а одатле у кик до Совљака. Овако међа да буде али да ипак Брезовчани пут Трлићанима испод брда, као што је господар Јефрем пресудио, како се два воза размимоићи могу, оставити морају”.

Ову пресуду Окружног суда Ваљево потврдио је Апелациони суд 18. фебруара, а Министарство правосуђа 29. јула 1841. године. Наводећи да је ”преднаведена пресуда на правди основана, и да по томе снажна и извршителна остаје”, Министарство правосуђа налаже окружном суду да саопшти Брезовчанима и Трлићанима ”да постављањем синора између једног и другог села не одузима се појединим лицима право њихово на њиве, ливаде, воћњаке или друга каква непокретна добра њиова, будући да се по Уставу земаљском свакиј сматра за законог притјажатеља непокретног добра оног, на које или има тапију, или исто право по праву старине, крчевине, или под другим којим титлом притјажава, било то добро у ком му драго селу, срезу и окружију Србије, и у следству тога, да како Брезовчани, који би на грунту трлићском имали непокретна добра своја, тако и Трлићани, који би на грунту Брезовчана непокретна добра притјажавали, ако се и јесте синор између та два села по пресуди изменио, остају закони притјажатељи исти добара своји, и да с њима по својој вољи могу располагати”.

Начелник среза тамнавског, Аксентије Срећковић, изашао је, 17. септембра 1841, на лице места да ”ако можно буде” поравна Брезовчане и Трлићане. Он је предложио да се спорна земља између Радичевице и брда ”раздели на четири части, па четврта част да се даде Трлићу, а три да остану Брезовици”, што су Трлићани прихватили а Брезовчани нису па је начелник ”испитао и описао сву парничну земљу како постоји”. Капетан Срећковић је са ”отменим кметовима” (Петар Михаиловић из Тулара, Иван Савић из Голе Главе, Тривун Младеновић из Бањана, Марко Антонијевић из Вуконе, Живан Антонијевић из Калиновца, Митар Ковачевић из Слатине, Максим Миловановић из Кожуара, Никола Младеновић из Новака) утврдио да чак на 26 парцела (сечина, ораница, крчевина, ливада) полагају право по један Брезовчанин и Трлићанин.

Да би се расправило и појединачно власништво над земљом, Попечитељство правосудија је 2. децембра оформило комисију у саставу помоћник Попечитељства внутрени дела мајор Милош Богићевић, председник шабачког окружног суда капетан Бошко Тадић и члан ваљевског окружног суда мајор Ђука Марковић, која је требало да се састане 10. јануара идуће, 1842. године у Новацима. Комисија је прибавила и проучила сва дотадашња акта, посебно пресуду Окружног суда Ваљево од 9. децембра 1840. године коју је Апелациони суд потврдио а Министарство

правосуђа одобрило, и видела "да оно парче атара које је пре 7 година господином Јефремом Ненадовићем неправедним начином Трлићанима додато било, и на ком су они више сечина побележили и њива изкрчили, по реченој судејској пресуди брезовачко остане, јер су границе међе брезовачке сенетом турским од 93 године сушћествујушчим за свагда утврђене и темељне". У свом извештају Високославном Попечитејству правосудија, комисија каже и ово: "Даље прошавши комисија кроз цели опарничени атар, и посмотривши све очишћене њиве од оба села, видила је да су Трлићани за оно време док су опарничени комад атара у свом притјажанију имали, очистили које гди по шуми од прилике 25 1/4 плуга које ораће које косаће земље, а Брезовчани опет пре него је ово парче Трлићанима додато 27 плуга окрчили су као што ће високославно Попечитељство из приложеног овде под % списка видити и све ове њиве тако изкрчене су биле и једне с другима да, кад би их људи од оба села гди им сад онако измешане постоје обрабативали и уживали, свагдањи би раздор између њи био, нарочито зато што на једном месту и у једној загради обе стране доказују да чисте земље имају које су један од другог одузимали и понављали. И зато Комисија да би свагдању међусобну кавгу, која је до сада непрестано трајала и која би унапредак и до самог крвопролитија доћи могла, окончала, нашла је за советно да се Трлићанима за оне њиве које у атару брезовачком остају, један крај на самој међи, одкуда је њима – Трлићанима – најнаручније дода, па да се Трлићани, по гласу пресуде судејске, ништа у атар мешати немају, а Брезовчани опет да не могу од Трлићана нити изворе испод брда који су, нити напоје марвене који у опарниченом атару брезовачком леже, затворити, но за оба села да остане слободан испуст марвени за воду. И по томе је, по шацовању страни кметова, од прилике до 40 плуга чисте брезовачке земље за Трлићане оцепила, и следујућим белегам ограничила:

Од бунара почившег попа Николе из Брезовице испод брда, који је при самој међи брезовачкој, јалаком до појасатог грма, с леве брезовачке на самом брегу јалака стране, од овог до тростубе букве и уз исту грма, одавде до унке на њиви Срећка Стевановића, па од унке на мању сплетену с грмом букву, одавде на гранати закрштени грм, направо у кик међе брезовачке на три под брдом буквића од који је средњи закрштен.

У место 25 1/4 плуга земље, зато је нарочито Комисија Трлићанима 40 плуга додала да би се они у пуној мери задовољили и за свагда заборавили злобу против Брезовчана с којима су се непрестано због ове међе гложили и зло живили, а с тим да се предвидима већ неповољна следства лако при оваквој мешавини догодити се могућа избегну, а на место тога узаимна љубов између њи уведе и да распра престане".

Кад је Комисија ово саопштила, обе стране су биле незадовољне, али Брезовчани ипак пристану, Трлићани не пристану.

Окружни суд ваљевски донео је, 16. марта 1842. године, пресуду онако како је комисија препоручила у свом извештају, а Апелациони суд је одобрава и 23. марта исте године препоручује Окружном суду "да он

пресуду ту у извршеније приведе". Пресуду су, 6. априла 1842, у име Брезовчана примили кмет Иван Филиповић, Кузман Саватић и Ашко Петронијевић, а у име Трлићана кмет Лаза Летић, Дамјан Павловић, Никола Станисављевић, Иван Станисављевић и Димитрије Кандић. Из судског предмета којим се служимо, не види се како је спор даље текао, али се види да је коначно завршен у септембру 1844, када Начелство округа ваљевског извештава Суд округа ваљевског да је начелник среза тамнавског потпоручник Гудовић известио "да је пресуда изречена у парници Трлићана и Брезовчана због синора издавна подигнутој по свој обширности надлежно извршена."³⁵

Једна каснија судска парница, пак, показује да су Брезовчани морали да чине и нове уступке Трлићанима. Пошто је "оно исто дело вишим судом новом иследованију подвргнуто", изашла је и нова комисија "Миливој Томић, Павле Гудовић и Сретен Ракић писар, као и кметови онда бивши Петар Сарић из Тулара, Живан Антонијевић и Калиновца и Маринко Буљубашић из Баталага", пред којом су Брезовчани "неку част" своје земље Трлићанима "уступили драговољно у договору". Истина, Брезовчани су 19. октобра 1849. године тужили свог бившег кмета Ивана Селенића (Филиповића – ЗЈ) да их је он, подмићен од Трлићана са 130 дуката цесарских, преваром наговорио на овај уступак, па "обтужени нека је (земљу) поврати, коју је незаконим начином другом продао". Спор је завршен тек 25. јануара 1852. године, скоро две године по смрти бившег кмета Ивана Селенића, на штету тужитеља.³⁶

Остваривање вековне тежње српског народа да се ослободи турског ропства, везује се у историографији за онај тренутак када су српске устаничке снаге издејствовале од турског султана писани докуменат, хатишериф, којим се Србији додељује положај аутономне кнежевине а кнезу Милошу Обреновићу наследно кнежевство. Добијање ове две привилегије било је само почетак једне дуге борбе за стварање самосталне државе са свим обележјима која ће омогућавати њену трајност и обезбедити јој међународно признање. Са друге стране, оно што је добијено и исто тако вредно, али и најтеже спроведено у живот, биле су суштинске друштвено-економске промене које су постепено настајале током устанка да се испоље у потпуности после добијања хатишерифа. Те промене, међусо-

35 МИАВ, ОСВ, Ф III – 244/844

36 МИАВ, ОСВ Ф III – 118/852. – Брезовчани Чедо Кузмановић, Драгојло Цвејић, Димитрије Софранић, Александар-Леја Поповић (и други) знају два предања о разграничењу Брезовице и Трлића. Једно од њих каже да је низ брдо пуштен колски точак, па где се точак зауставио у равни – ту је постављена међа. По другом предању, Трлићани су једном Брезовчанину обећали пун чанак дуката да промеђи у њихову корист. Промеђивач је са бусеном земље на глави, дубоко зашавши у брезовачки атар, идући говорио: Овуда је међа, овуда је међа... Ипак су га Трлићани преварили, давши му пун чанак сувих шљива поврх којих је било нешто дуката. И данас, нарочито кад су ноћи потпуно мрачне, чује се: Овуда је међа... Понеком успе и да види промеђивача. Једни тврде да је тај човек без главе, а други да уместо главе има бусен земље и на њему чанак пун трулих шљива.

бно повезане, биле су укидање турског феудалног спахијског система и нови односи према Турцима уопште. Из ових су, опет, произиласиле бројне и разноврсне последице које ће трајати током целог XIX века. Упоредо се стварао нови државни, управни и судски систем власти и уводили се нови својински односи, првенствено над земљом која је била најважније власништво српског сељака, јер је за њу био везан не само материјално, традиционално, патријархално већ и свом својом душом. Због тога изложена грађа о споровима око међа, било да се ради о појединцима, селима или споровима са црквом има, осим чињенице да су се водили упорно, ситничаво, бескомпромисно, самовољно и дуго, а да је то било, може се рећи, у време неке врсте неверице да је земља заиста опет власништво сељака, има и друге, историјски посматрано, значајне компоненте.

Укидање турског спахијског феудалног система је процес који је у Србији трајао деценијама, чак је тешко и одредити прави хронолошки тренутак којим се одређује његов крај. Сигурно је, међутим, врло брзо сељак схватио да земља њему припада и истог момента започео да се о њој брине више него раније, као прави власник. Спорови око међа бесумње су великим делом последица тог новог односа, а из истог извора потичу и његова упорност, тврдоглавост, ситничарство, нека врста осећања нове правде која само сељаку припада и коју само он треба да дели и одређује. Поготову што је код одређивања синора и између појединаца и између села и према цркви, традиција играла одлучујућу улогу, јер за пет векова турског ропства мало где су сачувани записи о међама и власништву над земљом. Најзад, појављују се земљишни комплекси Турака који су избегли из Србије, али из далека тражили своја спахијска права, што је још више отежавало враћање земље сељацима. Оптерећење враћања земље сељацима који су на њој насељени и који је обрађују отежавала је чињеница да није било опште утврђених прописа из ове области: да ли земљу пренети на сељаке аутоматски или уз накнаду или на неки трећи начин, али увек уз присуство нетрпељивости између српске и турске стране. Помало збуњује чињеница која је очигледна из изложеног прегледа да је пример спорова најизразитији и најупорнији у области где је земља најквалитетнија, најбоља у Тамнави и Посавини, где су, истовремено били и највећи комплекси. Административне промене, најзад, у овим областима после ослобођења допринеле су вероватно једном броју спорова.

Све што је у овом прегледу спорова око међа даје истраживачима ваљевског краја у XIX веку одређену грађу етнографског карактера – села, становници, њихова имена, порекло, имовинско стање, традиција, обичаји, нарави. Највише, пак података добија се из овог прилога о стварању прве српске правне државе, најпре појединачних, затим о организовању судова и доношењу и спровођењу њихових одлука а посебно односа народа према овом прерогативу државне власти.

Први општи закључак из наведених примера спорова око међа је сасвим другачији однос српских власти према Турцима, посебно спахијама које кнез Милош назива "залудним спахијама" који се споре. Друго што пада у очи је чињеница да се сељаци и даље обрађају кнезу Милошу, али да институција кметова и кнезова не губи од свог значаја, већ, напротив, губи Милошева централистичка власт. Његове изричите забране да се не мења затечено стање синора, на пример, немају никаквог ефекта.

Изложени спорови око међа тамнавских и посавских села веома детаљно илуструју институцију судова и то посебно област грађанских парница у које су спадали спорови око међа. Падају у очи подаци о надлежности судских органа, о њиховој вишестепености и организацији судских процеса, о спровођењу увиђаја, о самим споровима, присуству старешина судских органа власти, заинтересованих сељака, представника појединих села, откривања међаша, одређивања међа, о разноврсним врстама сведочења, установљавању старих и отварању нових синора, пресудама и одлукама које су од посебног значаја без обзира да ли су се поштовале или не или колико су дуго на снази. Осим формално-правног карактера пресуде имају веома богату садржину, детаљне су и опширне, па се могу анализирати чак као нека врста повеља, и са дипломатичке стране. Посебно је занимљив онај део пресуде који садржи навођење последица које ће претрпети они који се пресуде не придржавају, у дипломатичкој анализи повеља названа формула санкција. На пример, у пресуди о спору око међе између Калиновчана и Брезовчана од 25. октобра 1832. године стоји: "Обе стране су се на јеванђељу заклеле не само да ће се држати добровољно утврђене међе него да и њихови потомци буду проклети уколико се усуде нарушити више сказане међе, а осим тога да их стигне и строга казна управитељства земске власти".

Па ипак, обнове спора су се низале једна за другом, пресуде и договори се понављали, мењали, кршили и трајали читав један век. Истовремено се међе руше, настају штете, мењају се "отмени" људи, кметови, кнезови, представници судова, сведоци умиру, налазе се нови. Кнез Милош доноси нове одлуке, али ништа не помаже. У свему учествују и Турци, исписују, доносе своје сенете, ваљевски кадија свој уцет.

Мора се рећи и то да се према изложеним и сличним споровима сагледава и она посебна компонента нарави српског сељака да тера инат из које је настала његова готово карактерна црта – потреба да се суди.

Анализа изложених спорова, сагледана у свим појединостима пружа још много разноврсних података иако на први поглед изгледа као само једна тематска обрада једноличних докумената. Најважнији допринос овог излагања је у томе што допушта да се кроз реаговања обичних људи, директно заинтересованих, сагледа још недовољно обрађена у српској историографији XIX века, друга, после ослобођења од турске политичке власти исто толико вредна и посебно успешна последица устанака – рушење турског спахијског феудалног система.

Summary

DISPUTES ON BOUNDARIES IN SOME VILLAGES IN TAMNAVA

After the II Serbian uprising there were many law-suits in Serbia on the possession of the land. There were many disputes between the villages of the Valjevo district because of the area boundaries. It can be seen from the archival materials that some disputes began as far as in "Turkish times" and lasted until the middle of the 19th century. The village Brezovica in Tamnava had the biggest number of law-suits with its neighbours: Vrelo, Kalinovci and Trlić. The dispute between villages Brezovica and Kalinovci have lasted for almost 50 years: it started before the Koča's Borderland and finished at the end of 1832. The dispute with Trlić, with dramatic turns, have lasted for about hundred years (1747 – 1844).